

A FELSŐFOKÚ VÉGZETTSÉGŰEK STÁTUS-INKONZISZTENCIÁJA

In memoriam Angelusz Róbert

ATANULMÁNY EGY TÖBBDIMENZIÓS ELEMZÉS lehetőségét szeretné bemutatni, egy eddig – tudomásunk szerint – sehol nem használt módszer alkalmazásával.¹

A probléma

Nem kétséges, hogy „a fiatal diplomások foglalkoztathatóságával gondok vannak”. Nem kétséges, hogy a fiatal diplomások – s tőlük részben függetlenül szintén nagyarányban diplomás szüleik, s a véleménybefolyásoló értelmiségre különösen nagy hatással lévő egyetemi oktatóik – gyakran megfogalmazzák, hogy a fiatal diplomások számára kevesebb a „képzettségükhöz méltó” állás, mint amennyire szükség lenne (Kertesi & Köllő 2006; Berde 2005; Varga 2006; Diplomás 2004; Galasi 2002).

Ennek a széles körben elterjedt véleménynek legalább négy tényező ad különleges fontosságot.

Az első tényező maga a rendszerváltás. Míg az államszocializmus középső időszakában a társadalmi felemelkedés útja az iskolázás volt, addig az államszocializmus utolsó korszakában a kisvállalkozói típusú gazdagodás is a társadalmi felemelkedés (részleges) útjává vált, a rendszerváltás után pedig – mint minden piaci társadalomban – a jövedelem és a vagyon jelentősége megnövekedett a társadalmi hierarchia kialakításában. Ez azt jelenti, hogy ha valaki nem kap jól fizető állást diploma után, (azaz, hogy ha az erőfeszítéssel és munkaórákkal növelt iskolázottsági *tőke* túlságosan lassan fordítható vissza jövedelemmé vagy vagyonná) ma kevésbé vigasztalódik azzal, hogy szimbolikus tőkéje növekedett, kapcsolati hálója kiterjedt. Dominánssá válhat egy olyan életérzés, hogy ha a fiatal *jövedelmét vagy vagyonát* vállalkozási tevékenységgel, vagy egyszerűen alkalmazottként végzett munkával növelte *volna*, előbbre tartana a társadalmi ranglétrán, mint a főiskola, egyetem elvégzésével.

A második tényező *a felsőoktatás tömegesedése*. Minthogy a jelenleg 25 évesek sokkal magasabb arányban rendelkeznek egyetemi diplomával, mint a 35 vagy 45 évesek, joggal támadhat az a benyomás, hogy a fiatal diplomások azért nem tudnak jól elhelyezkedni, mert egyszerűen túl sokan vannak. Ez felveti annak a társadalmi hipotézisét, hogy a jelen helyzet egy kormányzati ballépés, „rossz tervezés” következménye: a felsőoktatás kinyitása, a hallgatók tömeges beengedése az egyetemre illetve az új egyetemek megnyitása vezetett ehhez a diplomás túltermeléshez.

¹ A tanulmány a Microsoft Unlimited Potential és az OTKA támogatásával folyó kutatásokra támaszkodik.

Köszönet az első kritikus olvasónak Biró Zsuzsanna Hannának és a cikket baráti szívességgként megjegyzésekkel segítő Csákó Mihálynak.

A harmadik tényező, hogy a jelenlegi fiatalok között sokkal több, aki nemcsak munkát és időt, de *pénzt is fektetett* felsőoktatási tanulmányaiba, a tandíj és költségtérítés 1990 utáni megjelenése, illetve a tankönyvköltségek és lakhatási költségek növekedése következtében – összehasonlítva az 1990 előtt diplomázottakkal. Míg az ingyenes felsőoktatás viszonyai között a „feleslegesnek bizonyuló diploma” csak a tanulásba befektetett munka és idő elvesztését, s az elmaradt keresetet jelentette, e nemzedék (és e nemzedék szülei) számára anyagilag is sokkal megragadhatóbbá vált az áldozat. (Ennek következtében e nemzedékben a be nem jött számítást nyilván kevésbé el-lensúlyozza az a korábban gyakran elhangzó érv, hogy „ha nem is keres annyit, mint érettségi után azonnal dolgozni kezdő gimnáziumi osztálytársai, legalább egyetemi éve alatt jól érezte magát – legalább egyetemi éve alatt érdeklődésének megfelelő dolgokkal foglalkozhatott – legalább meghosszabbíthatta gyermekkorát”.)

A negyedik tényező a *felsőoktatási reform*, illetve „Bologna”. Egész pontosan az az effektus, hogy a kredittranszfer, a diplomamelléklet munkaerő-piaci haszna (még?) nem igazán érzékelhető – a képzések két-ciklusúvá válásának hatása viszont igen. Az egyes diplomák mögött álló tényleges képzettségek korábban mindenképpen fokozatosan, lassan változtak, ezzel szemben úgy a BA/BSc-k, mint az MA/MSc-k radikálisan másféle képezettséget, tudásokat jelentenek, mint korábban a történetileg kialakult főiskolai és egyetemi végzettségek. S a közvélemény ennek is jelentőséget tulajdonít, amikor konstatálja a romló elhelyezkedési esélyeket.

A tanulmány eredetileg ezeket a megfigyeléseket, vagy életérzéseket kívánta objektív mutatókkal tesztelni – látni fogjuk, hogy egy szisztematikus, többdimenziós elemzés messze meghaladta volna a lehetséges terjedelmi keretet, tehát inkább csak elemzési irányokat vázolunk fel.

1) A fiatal diplomások *jelenlegi* munkaerő-piaci helyzetét célszerű lenne összehasonlítani a diplomások átlagos helyzetével és a diplomások más meghatározható csoportjainak helyzetével is, hogy megállapíthassuk, mennyire kirívóak a fiatal diplomások elhelyezkedési gondjai.

2) Érdemes lenne *időtengelyen* megvizsgálnunk, hogy a többi diplomás helyzetét hogyan érintik a munkaerő-piaci folyamatok, azaz specifikusan a fiatal diplomásokat fogadja rosszul a munkaerőpiac, vagy általában egyre rosszabbul fogadja a diplomásokat, s mivel a fiatalok keresnek *egyidejűleg* tömegesen állást, s nem a középkorúak, ebből a fiatalok nehézségei látványosabbak.

3) Ha a fiatal diplomások helyzetét összehasonlíthatnánk a diploma nélküli munkaerő-piaci kezdőkkel, megállapíthatnánk, hogy mennyire jellemez *mindenkit*, hogy a munkaerő-piaci hierarchiában „lejjebb kezd”, mint ahova a „papírja szól”.

4) Ha megvizsgáljuk a fiatal diplomások rendszerváltás utáni, *de tömegesedés előtti* helyzetét kiderülhet, hogy mennyire a modern kapitalizmus jellemzője *általában*, hogy van egy „sorbanállási idő”, ami a diplomakonvizstens pozíciók eléréséhez szükséges.

5) Ha megvizsgáljuk a fiatal diplomások *rendszerváltás előtti*, tervgazdaságbéli helyzetét kiderül, hogy mennyire a modern gazdaság jellemzője *általában* ez a bi-

zonyos „sorbanállási idő”. De ezt a vizsgálatot kiterjeszthetjük akár az 1945 előtti időszakra is, hiszen történetileg is ismert volt a rendes tanári státusra helyettes tanári státusban várakozó fiatalember, a fizetés nélkül alkalmazott (de a majdan megüresedő állásra előjogokat szerző) Hóman-boy alakja éppúgy, mint a hólapátoló diplomásé.

6) Igen fontos, hogy nemcsak a munkaerőpiac hozza létre az inkonzisztenciát, hanem a „történelem egésze”: a 20. századi magyar (és egyetemes) történelem bizonyítja, hogy képzettségüknél alacsonyabb pozícióba kerülhettek (sőt fizikailag meggyilkoltattak) diplomások, még akkor is, hogyha pozícióikat csak alacsonyabb képzettségűekkel lehetett feltölteni, azok közül, akiknek politikai meggyőződése, etnikai, vallási, vagy „faji” háttere ellen nem emelt kifogást a mindenkori kormányzat. *Ez a mozzanat csak látszólag idegen a témától*, hiszen a huszadik századi értelmiségi munkaerőpiac legfontosabb szereplője a diplomások egy részét alkalmazó, más részük alkalmazási feltételeit rendeletekben és törvényekben megszabó állam. S nem kétséges, hogy minden állam működésében szétválaszthatatlanul összekeverednek a gazdaságpolitikai és (az egyes rétegeknek, csoportoknak kedvezni kívánó, réteghelyzetüket akár adóbevételi veszteségek árán is növelni akaró) társadalompolitikai célok. A diplomások munkaerő-piacát sokkal nagyobb mértékben befolyásolja az állam mindkét vonása, mint a többi képzettségi csoportét.

* * *

Ha a problémákat operacionalizálni akarjuk, akkor tulajdonképpen minden egyes csoportnál a végzettség és a foglalkozás közötti *kongruencia* illetve *státuskonzisztencia* mértékét kell meghatároznunk (Kolosy 1987).

A státus-inkonzisztencia *élménye* az esetek nagy részében nem zárható ki teljesen. Ha egy középiskolai biológiatanári diplomával rendelkező személy középiskolai biológia-tanári állást kap, akkor makroszociológiai szempontból státuskonzisztens, s kongruens ugyan, de ő könnyen élheti ezt meg státus-inkonzisztenciának, hiszen helyzetét egy finomabb skálán ítéli meg: vélhetőleg ismer önmagánál rosszabb jellegekkel végzett évfolyamtársat, aki rangosabb gimnáziumban kapott állást, aki valamivel többet keres, vagy éppen nagyobb szertár fölött diszponál... Míg tehát mikroszociológiai értelemben minden munkahely egyedi, s minden egyes személy elhelyezkedik valahogy a végzettek virtuális rangsorában is, makroszociológiai értelemben mégis csak a szerint tudjuk a státus-inkonzisztencia skálán elhelyezni az embereket, hogy az általuk betöltött foglalkozás, *más* foglalkozásokkal összehasonlítva, mennyire számít rangosnak, diplomájukhoz adekvátnak.

A kongruencia vizsgálatok alaphipotézise szerint egy képzettségnek „megfelel” valamilyen konkrét foglalkozás, állás. Az 1960-as, 1970-es és 1980-as népszámlálás foglalkozási nagycsoportokkal vetette össze a képzettségeket, azt vizsgálta, hogy a diplomások szellemi pályán vannak-e, s hogy abban az ágazatban-e, ahova a képzettségük szól. Ez a makromegközelítés azt jelezte, hogy történelmileg változó, hogy a diplomások milyen arányban mentek fizikai munkakörbe. 1960-ban

még a jogi végzettségűek között volt magas (14 százalék) a fizikai dolgozók aránya, ami vélhetőleg azzal függ össze, hogy a Horthy-korszakban képzett igen nagyszámú jogászból többen kötődtek a politikai hatalmi struktúrákhoz, mint a tanárok, orvosok, vagy mérnökök közül, így többen kerültek az 1945 (illetve 1948) után állásukat veszítették, illetve kitelepítettek közé is. 1980-ra a helyzet megváltozott: elsősorban anyagi okokból (pénzkeresési megfontolásból, kihasználva az ipari kisvállalkozások adta jövedelemszerzési lehetőségeket, vagy éppen a korszak közbeszédében előszeretettel emlegetett borraavalós szakmákat, pl. a benzinkútkezelést) kerültek a diplomások fizikai pályára (ebből következően a férfiak inkább, mint a nők), de az arányok elmaradtak az 1960-astól. A szellemi pályákon belül is mérték a kongruenciát (tehát az ágazati megfelelést), s úgy találták, hogy a befejezett felsőfokú végzettséggel rendelkezőknek 69,8 százaléka végzettségének megfelelő foglalkozást űzött, 9,4 százalék részben és 20,8 százalék egyáltalán nem megfelelő foglalkozással rendelkezett (*A befejezett... 1984; Szűcs 1986*).

A státuskongruencia népszámlálási mérése azt az előfeltevést hordozza, hogy a diplomások akkor vannak a „helyükön”, hogyha a képzettségüknek megfelelő ágazatban szellemi munkát látnak el. Ez az elképzelés azonban legalább két dolgot nem vesz figyelembe. Az egyik az, hogy a diploma nem olyan, mint a szűk profilú szakmunkás bizonyítvány, tehát a diplomaszerezés során megszerzett ismeretek, készségek, társadalmi kapcsolatok kifejezetten képessé teszik a diplomást arra, hogy szűkebb szakterületén kívül, de mégis viszonylag jó állásban helyezkedjen el. A másik figyelmen kívül hagyott tény, hogy az ún. szellemi munkák jelentős része ügyviteli foglalkozás, valójában egyáltalán nem igényel diplomát, s ténylegesen is tömegesen töltik be azokat pl. érettségizett nők. Ha egy diplomás ilyen állást kap egy vállalatnál, vagy az államigazgatásban, biztosan túlképzettnek fogja tekinteni magát, s a környezete is őt.

A státuskonzisztencia mérése érdekében tehát az állásokat ágazattól függetlenül kell diplomaadekvát állásoknak minősítenünk.

Ideáltipikus értelemben státuskonzisztens az a személy, aki olyan állást tud szerezni, ami az állások-foglalkozások „rangsorában” pontosan ugyanoda esik, ahová a diplomája a diplomák rangsorában. Aki olyan állást kap, ami ennél gyengébb helyezést ér el, az státusinkonzisztens helyzetbe kerül, munkaköréhez képest „túlképzett” munkavállalóként tekint magára.

Természetesen ezen az inkonzisztencián/túlképzettségen belül több variáció lehetséges.

1) Az adott ágazatba vágó minden állás adekvát diplomásokkal van betöltve. Ebben az esetben a munkavállaló részben a szféra növekedésében, a nyugdíjazásokban, a pozícióban lévők által elkövetett hibákban stb. reménykedhet; státus-inkonzisztenciájának megjelenési formája, hogy addig alacsonyabb pozícióban kénytelen „várakozni”. Ennek tipikus esete a közjegyzői pozíció, hiszen minden közjegyzőaspiráns rendelkezik megfelelő szakdiplomával, de mivel meghatározott számú közjegyzői állás van, a pályára megfelelő szakvizsgákkal megérkezők kénytelenek „várakozni”.

2) Az adott ágazatban az idősebbek még megfelelő szakirányú diploma nélkül tölthetik be pozíciókat (esetleg azért mert megfelelő képzés még nem is volt, amikor az adott ágazat Magyarországon teret nyert). A státus-inkonzisztencia ez esetben abban nyilvánul meg, hogy a fiatal ember által betöltött pozíciót *mások még diploma nélkül tölthették be, s ma is pozícióban vannak*. A terület „professzionizálódása” azonban a történelmi idő előrehaladásával folyamatos, „a státus-inkonzisztencia” tehát csökken: a pozícióba ma már csak fiatal diplomások kerülnek, az öregek fokozatos kilépésével magától megszűnik. Nagyjából ez történt a 20. század végére a tanítói állással, az idősebb – középfokú tanítói képesítéssel rendelkező – tanítók nyugdíjba mentek, s elvileg már csak a törvény által előírt főiskolai képesítéssel rendelkezők kerülhettek tanítói pozícióba...

3) Az adott pozíció folyamatosan töltődik mind diplomásokkal, mind nem diplomásokkal, az inkonzisztencia folyamatosan újratermelődő jelenség. Erre példa a magánnyelvtanári állás, melynek soraiba újra és újra belépnek az adott nyelvet jól beszélő, de tanári képesítéssel nem rendelkező emberek.

4) A pozíció vagy a pozíció megnevezése fiktív aggregátum. Azaz vagy arról van szó, hogy a foglalkozás betöltői pontosan számon tartják, ki tölti be diplomával és ki anélkül a pozíciót, és a tényleges munkavégzés, feladatok, jövedelem, presztízs ehhez igazodik, vagy pedig arról, hogy a foglalkozás/pozíció társadalmi rangját valamiféle képzettségtől, szakértelemtől teljesen független dolog szabályozza. Például ha valaki bérháztulajdonos az 1930-as évek Budapestjén, akkor a tulajdon és az éves jövedelem nagysága szerint tartozik magasabb vagy alacsonyabb társadalmi csoporthoz, s ehhez semmi köze a képzettségének, életkorának, munkakapacitásának stb.

* * *

Mindezeket a vizsgálatokat csak olyan céladatbázisok segítségével lehetne elvégezni, melyek *pontosan* tartalmazzák az egyetemi diplomaszerezés időpontját, a diploma irányát és eredményét, a foglalkozási pozíció egészen pontos leírását – ráadásul mindezt több történelmi időpontban.

Ilyen adatbázisok legfeljebb az életrajzi lexikonok, Ki-kicsodák, ezek esetében bízhatunk ugyanis abban, hogy a diploma iránya, a diplomaszerezés helye mellett az első pozíció is megneveztetik. A Ki-kicsodák használatával szemben ugyanakkor súlyos ellenérv, hogy semmilyen értelemben nem reprezentálják egy meghatározott időszak diplomásainak egészét, csak közülük a „leghíresebbeket”. Természetesen joggal feltételezhető, hogy a később híressé váló értelmiségieknek már a családi háttere sem tipikus, s azzal a rész-elittel, melynek később tagjává válnak, már hallgatókorukban intenzívebb kapcsolatot ápoltak, mint az átlag.

Ezért a kínálózó lehetőségek² ellenére a lexikonok használatától végül is eltekintünk.

² Karády Viktorral közösen épített elitadatbázisunkat vizsgáltam meg ebből a célból.

A szociológiai rétegfelvételek számos alapvető elemzést tartalmaznak,³ de közvetlenül nem tudjuk most használni őket, mert 1) nem tudunk az egyes rétegfelvételekhez szisztematikusan hozzárendelni 10–20 évvel előbbi/későbbi felvételt 2) nem mindig állnak rendelkezésre korcsoportos adatok 3) a felvételek épp azokról nem szólnak, akik most minket a leginkább érdekelnének, azaz a nem jogászként elhelyezkedett jogi diplomásokról, nem mérnökként elhelyezkedett mérnöki diplomásokról.

A fiatal diplomások elhelyezkedési esélyeiről *általános* – tehát ágazat független – képet kellene, hogy formáljunk, s úgy, hogy azt 10–20 évvel korábbi állapotokkal hasonlíthassuk össze. A betöltött foglalkozás „minősítéséhez” tehát – hacsak nem akarunk elveszni a végtelen sokszínűség részleteiben – kell találnunk egy korokon átnyúló mutatót.⁴

A foglalkozások presztízssorrendje társadalmi rendszerektől és történelmi időtől meglepő mértékben független (*Treiman 1998*), de – tudásunk szerint – sehol nem létezik olyan lista, mely az „összes” foglalkozást sorba állítaná ilyen szempontból.⁵ Márpedig az igazi kérdés ez esetben nem az, hogy a géplakatosnak kisebb a presztízse, mint a mérnöknek, hanem az, hogy a különféle műszaki vagy gazdasági értelmiségi foglalkozásokat *egymással* összehasonlítva milyen sorrendeket tudunk alkotni.⁶

Ráadásul a foglalkozások presztízssorrendjét abból a speciális szempontból akarjuk most megalkotni, hogy mennyire tűnik az vélhetőleg kívánatosnak egy friss diplomás számára – ez pedig nem lehet egyszerűen a jövedelem sem.⁷

Ez alkalommal tehát célszerűnek tartottuk, hogy nem a foglalkozásokkal kapcsolatos ösztársadalmi vélemények szerint alkossuk meg a foglalkozások rangsorát, hanem abból induljunk ki, hogy egy diplomás fiatal átlagosan elégedettebb, hogyha olyan állást tölt be, melyet *általában* diplomások töltenek be. És fordítva: minél nagyobb egy szakmában a nem diplomások aránya, annál kisebb a vonzereje a friss diplomások számára.

3 E vizsgáldások olyan számosak, hogy most csak a *Szociológiai és a Statisztikai Szemle* c. folyóiratokban tökröződő vizsgálatokat említjük meg, időrendben: *Akszentievics 1972; Huszár 1974; Bánlaky, Solymosi & Kérészné 1975; Háber 1975; Katona 1975; Kepecs & Klinger 1975; Angelusz, Balogh, Körmendi, Léderer & Székelyi 1977; Andics 1979; Molnárné 1984; Balázs & Lengyel 1983; Angelusz 1986; Bóday 1986; Békés 1986; Solymosi & Székelyi 1987; Hrubos 1987; Felek 1988*. Reprezentatív továbbá két tanulmánygyűjtemény: *Huszár 1978; Huszár 1986*.

4 Míthogy a foglalkozások minősítésének célja, hogy a foglalkozásokat elhelyezzük valamiféle skálán, eleve figyelmen kívül kell hagynunk azokat az operacionalizációkat, melyek funkcionista vagy organikus társadalomelméletekből indulnak ki, s eleve csak azok az operacionalizációk jöhetnek szóba, melyek a társadalmat – foglalkozás szerint is – hierarchizálnak látják, s megkülönböztetnek „felsőbb” és „alsóbb” társadalmi csoportokat.

5 A Kulcsár Rózsa vezetett kutatás a 156 foglalkozással kapcsolatban állapította meg, hogy 1983 és 1988 között az értelmiségi foglalkozások presztízse nőtt, s számos fizikaié csökkent, de ez nem segít az értelmiségié számára egyáltalán „szóba jövő” foglalkozások presztízisének mérlegelésakor (*Kulcsár 1990*).

6 A diplomások körén kívüli rétegződésmodell jellegű rangsorokat állapított meg Kemény és Kozák a csepeleli munkások, valamint Pest megye munkásai között; mobilitási szempontok alapján a statisztikai szakmacsoportok szintjén pedig Csákö és Liskó (*Kemény & Kozák é. n.; Csákö & Liskó 1978*).

7 A szépirodalom, a filmművészet stb. gyakran foglalkozott ugyan azzal, hogy diplomások magasabb jövedelem kedvéért nem diplomás foglalkozást töltenek be – de ezt minden esetben egyfajta társadalmi válságtünetként kívánta megjeleníteni – s nincs okunk feltételezni, hogy a közvéleményben ez ne így jelenne meg.

Státusz-inkonzisztencia tíz és negyven évvel ezelőtt

Annak bemutatására, hogy a diplomások aránya mennyiben alkalmas a foglalkozások tömeges minősítésére, vizsgáljuk meg a 90-es évek végi helyzetet a TÁRKI Omnibusz adatbázisokból általunk e célból összeillesztett közel százezres minta segítségével.⁸

Első lépésként megvizsgáltuk az egyes foglalkozásokhoz tartozók iskolázottsági összetételét (1. táblázat). Minden foglalkozáshoz (minden FEOR⁹ számhoz) egy 0 és 1 közötti számot rendeltünk hozzá, mely azt mutatja, hogy az adott foglalkozáshoz tartozók körében a teljes népességben mekkora arányban találunk diplomásokat – ezt mutatja az 1. táblázat utolsó oszlopa.

1. táblázat: Három részlet az egyes foglalkozásokhoz tartozók iskolázottságáról, 2000

FEOR	Nem járt iskolába	Kevesebb mint 8 ált.	8 általános	Szakmunkás-képző	Középszintű	Főiskolai diploma	Egyetem diploma	N	A felsőfokú végzettségűek arányából alkotott mutató
8311 Mezőgazdasági vontatóvezető		16,1	49,6	31,6	2,8			361	0,00
7335 Cipész, cipőkészítő, -javító		8,8	35,0	47,0	9,1			351	0,00
7113 Vájár, segédvájár		17,0	24,9	52,7	5,3			241	0,00
...									
3525 Nyomozó, magánnyomozó			4,5	18,2	27,2	40,9	9,1	22	0,50
1322 Ipari részegység vezetője		0,2	4,3	7,5	37,6	27,2	23,1	415	0,50
1323 Építőipari részegység vezetője		1,1	2,2	4,4	41,2	31,1	20,0	90	0,51
1421 Üzleti szolgáltatási kisorszervezet vezetője			1,4	13,6	33,5	34,3	17,1	140	0,51
...									
2122 Közlekedési mérnök						57,1	42,9	21	1,00
2547 Pszichológus						11,8	88,2	17	1,00
2147 Matematikus						25,0	75,0	16	1,00
2148 Biológus, botanikus, zoológus, ökológus						7,7	92,3	13	1,00
2221 Közegészségügyi felügyelő						84,6	15,4	13	1,00
2211 Általános orvos							100,0	74	1,00
2535 Ügyvéd							100,0	54	1,00
2213 Fogorvos							100,0	22	1,00
Teljes	0,3	9,5	23,8	27,7	26,4	7,9	4,3	77512	0,12

Megjegyzés: A közölhetetlen méretű táblázatból a három részletet úgy választottuk ki, hogy az iskolázottsági presztízssorrendbe állított foglalkozások alsó, középső és felső sávjából is mutasson néhány foglalkozást – a módszer érzékeltetése céljából.

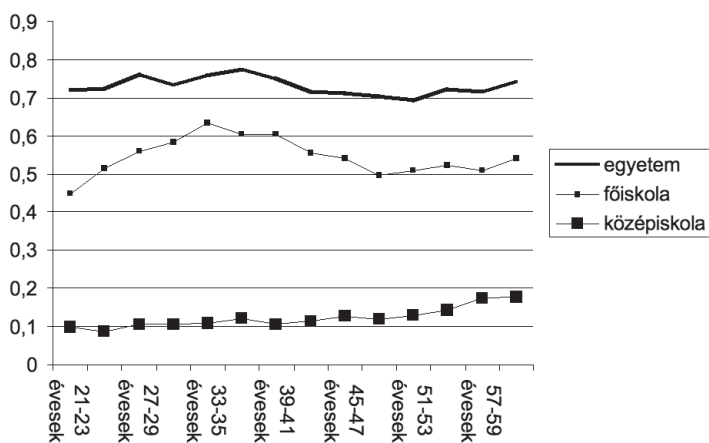
8 A TÁRKI adatbankban a következő 1997 és 2003 közötti omnibusz felvételek ezek: TDATA-D27; TDATA-D29; TDATA-D30; TDATA-D31; TDATA-D77; TDATA-D58; TDATA-D63; TDATA-D72; TDATA-D73; TDATA-D74; TDATA-D85; TDATA-D89; TDATA-E09; TDATA-D93; TDATA-D94; TDATA-D95; TDATA-D96; TDATA-D97; TDATA-E07; TDATA-D48; TDATA-E08; TDATA-E14; TDATA-E35; TDATA-E36; TDATA-E16; TDATA-E18; TDATA-E21; TDATA-E23; TDATA-E24; TDATA-E26;

Ezáltal a foglalkozásváltozót *lineáris* alakítottuk, minden foglalkozás értéke annyi lesz, amennyi az adott foglalkozást betöltők körében a diplomások aránya. Ennek az értéknek a segítségével a különféle életkori, ágazati, lakóhelyi, iskolázottsági csoportok „átlagos foglalkozási pozícióját” kiszámíthatóvá tehetjük!

Ezt követően kiszámoljuk, hogy az egyes iskolázottsági csoportok által betöltött foglalkozások „értéke” átlagosan mennyi. Nyilvánvaló, hogy az egyetemi diplomásoknál magasabb értéket kapunk, mint a főiskolai diplomásoknál – de a középiskolai végzettségűek értéke sem lehet nulla, hiszen az egyes foglalkozások „értéke” éppen azért lett alacsonyabb egynél, mert a foglalkozást valamekkora arányban középiskolai végzettségű emberek töltik be ténylegesen. Tehát a középiskolai végzettségűek között is vannak olyanok, akik olyan foglalkozásokat töltenek be, amelyek részben főiskolai végzettségűek által betöltött foglalkozások. Ezt követően megvizsgáljuk, hogy ez az átlagérték korcsoportról korcsoportra hogyan változik.

Ugyan csábító lenne annak vizsgálata is, hogy a még érettségivel sem rendelkező személyek közül a fiatalabbak nagyobb, vagy kisebb eséllyel jutnak olyan pozíciókhoz, amiket a *főiskolai végzettségűek arányával lehet jellemezni*, ettől ez alkalommal eltekintünk, s az adatokat csak a három felső iskolázottsági csoportra mutatjuk be. Az ezt szemléletessé tevő grafikonból pedig kiiktattuk az összehasonlítást megzavaró nyugdíjkorhatár fölötti korcsoportokat (1. ábra).

1. ábra: A különböző magasabb végzettségű korcsoportok által betöltött foglalkozások abszolút iskolázottsági-presztízs értéke, 2000

Forrás: <http://nagypetertibor.uni.hu/t/10107.xls>

TDATA-E29; TDATA-E32; TDATA-E37; TDATA-E46; TDATA-E95; TDATA-E98a; TDATA-E98b; TDATA-E98c; TDATA-F06; TDATA-E50; TDATA-E54; TDATA-E57; TDATA-E61; TDATA-E76; TDATA-E78; TDATA-E82; TDATA-E84; TDATA-F17; TDATA-F56; TDATA-F59. A közel 100000-s aggregátumban 69790 személyre nézve van érvényes FEOR adat. <http://nagypetertibor.uni.hu/t/10105.xls>, <http://nagypetertibor.uni.hu/10106.xls>

9 A Foglalkozások Egységes Osztályozási Rendszerében bekövetkezett kisebb változásokat az adatbázisban átvezettük.

2. táblázat: Részlet az egyes életkori csoportokhoz és egyes iskolázottsági csoportokhoz tartozók által elért átlagos foglalkozási pozíciókat bemutató táblázatból, 2000

Korcsoportok	Egyetemi végzettségűek	N	Szórás	Főiskolai végzettségűek	N	Szórás	Középiskolai végzettségűek	N	Szórás
21-23 éves	0,72	12	0,33	0,45	126	0,37	0,10	940	0,16
24-26 éves	0,72	114	0,31	0,51	370	0,37	0,09	1130	0,14
27-29 éves	0,76	199	0,28	0,56	373	0,35	0,11	1038	0,16
30-32 éves	0,73	163	0,31	0,58	404	0,35	0,11	1044	0,15
33-35 éves	0,76	168	0,29	0,63	356	0,34	0,11	1095	0,15
36-38 éves	0,77	169	0,28	0,60	367	0,35	0,12	943	0,17
39-41 éves	0,75	175	0,29	0,60	416	0,34	0,10	953	0,15
42-44 éves	0,72	195	0,31	0,56	392	0,34	0,11	1059	0,15
45-47 éves	0,71	246	0,30	0,54	483	0,34	0,13	1241	0,16
48-50 éves	0,70	212	0,29	0,50	429	0,34	0,12	1121	0,15
51-53 éves	0,69	250	0,32	0,51	405	0,34	0,13	1078	0,17
54-56 éves	0,72	270	0,29	0,52	390	0,33	0,14	879	0,18
57-59 éves	0,71	246	0,29	0,51	371	0,34	0,18	778	0,20
60-62 éves	0,74	119	0,28	0,54	188	0,32	0,18	445	0,20
63-65 éves	0,74	106	0,27	0,56	134	0,33	0,21	395	0,23
66-68 éves	0,73	112	0,27	0,56	116	0,34	0,22	318	0,23
69-71 éves	0,74	121	0,28	0,60	123	0,32	0,19	322	0,21
72-74 éves	0,75	79	0,27	0,57	110	0,32	0,21	223	0,23
75-77 éves	0,71	63	0,29	0,55	64	0,32	0,21	183	0,23
78-80 éves	0,75	36	0,29	0,61	53	0,34	0,23	146	0,23
81-83 éves	0,69	29	0,27	0,60	26	0,37	0,22	62	0,24
84-86 éves	0,60	19	0,35	0,65	20	0,32	0,24	28	0,28
87-89 éves	0,75	12	0,25	0,59	7	0,40	0,14	18	0,21

Az 1. ábra világosan mutatja, hogy amennyiben a foglalkozások *értékét* a felsőfokú végzettségűek aránya segítségével minősítjük, akkor a fiatal egyetemi diplomások kissé rosszabb pozíciót töltenek be, mint a harmincas éveikben járók, viszont a negyvenes éveiket taposók foglalkozási pozíciója nem magasabb, mint az egészen fiataloké. (Az ötvenes éveik végén járók magasabb foglalkozási pozíciója vélhetőleg azzal függ össze, hogy a magasabb férfihalandóság ellenére – a nők alacsonyabb nyugdíjkorhatára miatt – e csoportban magasabb a férfidiplomások aránya, s a férfiak inkább töltenek be magasabb pozíciókat.)

Mindeme változások ellenére az egyetemi diplomával rendelkező fiatalok 0,72-es értékétől a legjobb helyzetben lévők (a 37 év körüliek) csak 0,05-tel térnek el.

Egészen más a helyzet a főiskolai végzettségűek esetében, akiknél a fiatalok *sokkal rosszabb* helyzetben vannak, mint az idősebbek, a 22 év körülieket jellemző 0,45-ös értéknél a 34 évesek értéke 0,18-cal magasabb. S noha a középkorúak körében ismét alacsonyabb értékeket látunk, a középkorúak és az idősebbek foglalkozási helyzete is következetesen jobb, mint a pályakezdőké.

A középiskolai végzettséggel rendelkezők foglalkozásainak értéke – sokkal alacsonyabb szinten – stabilitást mutat, az 55 felettiéknél emelkedő értékekre kielégítő magyarázatként szolgál, hogy e csoportban növekszik a férfiak aránya.

Az 1997–2003 közötti megfigyelési időpontban tehát e számítási módszerrel azt konstatálhatjuk, hogy *a pályakezdő diplomások valóban rosszabb helyzetben vannak az átlagnál, de ez sokkal inkább igaz a főiskolai, mint az egyetemi végzettségű pályakezdekre.* Fontos megfigyelés ugyanakkor, hogy *a legjobb helyzetben a harmincas éveikben lévők vannak, akiknek a pozíciója a negyvenes éveikben lévőkénél is jobb.* Azaz *nem mondhatjuk azt, hogy a hosszabb munkaerő-piaci jelenlét vezet magasabb pozícióhoz. Sokkal valószínűbb, hogy a most (2000 körül) 30-as éveikben lévők a rendszerváltás után a „legalkalmasabb időben” érkeztek a munkaerő-piacra, betöltötték a kívánatos pozíciókat...*¹⁰

Vessük össze ezt a megfigyelést egy lényegesen korábbival, egy olyan időszakkal, amikor a tervgazdaság még egyértelműen érvényesült. A legkorábbi személysorosan rendelkezésünkre álló adatbank a társadalom 30 évvel korábbi, azaz 1970-es állapotáról tájékoztat. Adatbázisunkban – mely a népszámlálás 2 százalékos mintája¹¹ – a foglalkozások akkori besorolása kifejezetten a népszámlálás céljára készült, nem teljesen azonos logikájú a FEOR-ral.¹² Ezért 1970-re nézve az egész eljárást újra elvégeztük, tehát a foglalkozások akkori kategóriáit keresztátlába állítottuk az iskolai végzettséggel, s az újonnan kiszámított 0 és 1 közötti értékeket rendeltük hozzá ezekhez a foglalkozásokhoz, majd ennek alapján számoltunk átlagokat. A legelső benyomás, hogy az értékek minden kategóriában alacsonyabbak, azaz minden iskolázottsági kategóriának a pontértéke alacsonyabb, mint 2000-ben. Az egyetemet végzetteknel ez a presztízserő 0,39 – míg a fentebbi ábrára pillantva azonnal láthatjuk, hogy a 2000-es érték 0,7 felett van. A főiskolát végzetteknel 0,31, az egyéb felsőfokot végzetteknel 0,18, míg a középiskolát végzetteknel csak 0,07 az 1970-es érték. A felsőfokú végzettségűekre jellemző érték tehát lényegesen, a középiskolai végzettségűekre jellemző némiképp a 2000-es szint alatt marad. Azaz a magas iskolázottság és a foglalkozás státuskonzisztenciája 1970-ben minden szinten alacsonyabb volt, mint manapság: *sokkal jellemzőbb volt, hogy a diplomások olyan foglalkozásokat töltöttek be, melyet mások diploma nélkül...*

Ennek az inkonzisztenciának többféle oka is lehet: egyrészt úgy látszik, a nagyarányú intragenerációs iskolai mobilitás, a nagyszámú estin és levelezőn szerzett diploma ellenére, még igen sokan voltak nem felsőfokú végzettségüként aktívak azok közül, akik 1949 után vezetői pályán indultak el, másrészt néhány foglalkozás – pl.

10 Csákó – a tanulmány kézirat változatához hozzászólván – ennél a pontnál arra mutatott rá, hogy ez kétféle jelenthet, vagy, hogy a 90-es évek elején a huszonévesek előnye még látszana egy hasonló adatbázisból, vagy azt, hogy nem látszana: ebben az utóbbi esetben gyors előmenetelről kell beszélnünk. Galasi Péter pedig lektori véleményében arra mutat rá, hogy itt tulajdonképpen három időtényező szétválasztásának nehézségeiről van szó: ezek a naptári idő, az évjárat idő és az életpálya idő.

11 Társadalomkutatási Informatikai Egyesülés – *TDATA-B18: A magyarországi 1970. évi népszámlálás személy mintája.* Adatlap. Verzió: 2007-01-19. Kutatásvezető: Kepecs, József, Központi Statisztikai Hivatal.

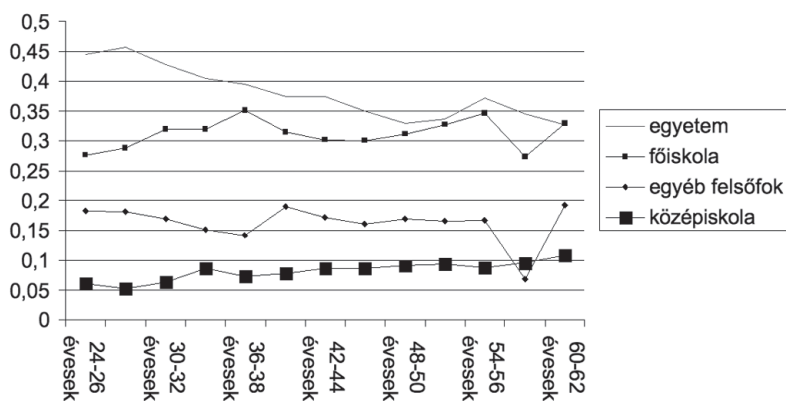
12 <http://nagypetertibor.uni.hu/t/10102.xls>

a tanítói – körében radikálisan megváltozott az elvárt iskolai végzettség. De egyes ágazatokban elképzelhető, hogy diplomáshiányról van szó.

Ez azonban még semmit nem vetít előre abból, hogy a főiskolai, illetve egyetemi diplomával rendelkezők körében mekkora a pályakezdő státusz-inkonzisztensek hátránya. A számolás eredményeképpen látványos eredményekhez jutottunk (3. táblázat, 2. ábra).¹³

2. ábra: A különböző magasabb végzettségű korcsoportok által betöltött foglalkozások abszolút iskolázottsági-presztízs értéke, 1970

Forrás: <http://nagypetertibor.uni.hu/t/10104.xls>

Az egyetemet végzettek foglalkozásainak presztízserőértéke a *legfiatalabbaknál a legmagasabb, majd csökken*. A főiskolát végzettek foglalkozásainak presztízserőértéke a fiatalabbaktól, a harmincas éveikben járók felé növekszik, majd csökken, azután ismét növekedni kezd. A ötven körülieknél már *alig van különbség a főiskolát és egyetemet végzettek beosztásainak presztízserőértékében*. A középiskolát végzettek is lényegesen rangosabb foglalkozásokat töltenek be idősebbként, mint fiatalabbként.

Természetesen önmagában ebből még nem állapíthatjuk meg, hogy mennyiben van szó arról, hogy az életkor előrehaladásával javul a főiskolát és középiskolát végzettek munkaerő-piaci esélye az egyetemi diplomásokhoz képest, és mennyiben arról, hogy a régebben főiskolázottak – amikor kevesebb volt a főiskolai végzettségű – magasabb, az egyetemet végzettekhez hasonló társadalmi pozícióba kerültek eleve.¹⁴

Kijelenthetjük viszont, hogy 1970 és 2000 közötti összehasonlításban *a fiatal egyetemi diplomások pozícióromlása (mármint az idősebbekhez képest) a legfeltűnőbb jelenség*.

¹³ <http://nagypetertibor.uni.hu/t/10103.xls>

¹⁴ A presztízsinde克斯 azt is mutatja, hogy a férfiak 0,032-es, a nők 0,028-as értékű foglalkozást töltenek be, a felsőfokot végzett férfiak 0,33-as, a nők 0,39-es értékűt.

3. táblázat: Részlet az egyes életkori csoportokhoz és egyes iskolázottsági csoportokhoz tartozók által elért átlagos foglalkozási pozíciókat bemutató táblázatból, 1970

Korcsoport	Egyetem			Főiskola			Egyéb felsőfok			Középiskola		
	Átlag	N	Szórás	Átlag	N	Szórás	Átlag	N	Szórás	Átlag	N	Szórás
21-23 éves	0,35	8	0,23	0,28	127	0,20	0,21	95	0,14	0,06	3736	0,12
24-26 éves	0,44	348	0,21	0,28	427	0,20	0,18	233	0,14	0,06	2464	0,10
27-29 éves	0,46	463	0,20	0,29	332	0,21	0,18	166	0,14	0,05	1769	0,08
30-32 éves	0,43	385	0,21	0,32	216	0,22	0,17	99	0,14	0,06	1527	0,09
33-35 éves	0,41	307	0,21	0,32	165	0,21	0,15	58	0,11	0,09	1281	0,11
36-38 éves	0,39	344	0,22	0,35	164	0,22	0,14	34	0,11	0,07	992	0,09
39-41 éves	0,37	348	0,20	0,31	203	0,22	0,19	49	0,16	0,08	1001	0,10
42-44 éves	0,37	301	0,20	0,30	161	0,22	0,17	47	0,15	0,09	887	0,10
45-47 éves	0,35	249	0,22	0,30	149	0,22	0,16	34	0,16	0,09	821	0,11
48-50 éves	0,33	241	0,21	0,31	144	0,22	0,17	35	0,16	0,09	717	0,11
51-53 éves	0,34	125	0,23	0,33	79	0,21	0,16	14	0,17	0,09	421	0,13
54-56 éves	0,37	130	0,22	0,35	83	0,23	0,17	17	0,18	0,09	385	0,11
57-59 éves	0,34	123	0,23	0,27	104	0,23	0,07	16	0,06	0,09	389	0,12
60-62 éves	0,33	139	0,24	0,33	60	0,20	0,19	11	0,17	0,11	291	0,14
63-65 éves	0,37	114	0,25	0,33	53	0,22	0,11	9	0,12	0,10	241	0,13
66-68 éves	0,36	92	0,22	0,28	42	0,24	0,16	8	0,19	0,11	267	0,14
69-71 éves	0,36	79	0,23	0,32	50	0,24	0,29	10	0,26	0,10	225	0,13
72-74 éves	0,34	52	0,24	0,33	43	0,24	0,16	8	0,20	0,11	153	0,14
75-77 éves	0,37	41	0,25	0,32	23	0,24	0,06	7	0,07	0,10	95	0,12
78-80 éves	0,35	31	0,25	0,28	12	0,26	0,05	1	.	0,11	55	0,12
81-83 éves	0,35	15	0,24	0,42	12	0,23	0,32	2	0,37	0,14	37	0,15
84-86 éves	0,22	23	0,24	0,40	10	0,19				0,15	24	0,14
87-89 éves	0,38	6	0,26	0,25	2	0,10	0,18	1	.	0,14	9	0,14
	0,39	3965	0,22	0,31	2661	0,22	0,18	954	0,15	0,07	19788	0,11

Egy specifikusabb számítás

A fenti számítás során az egyes foglalkozások presztízisértékét egységesen a felsőfokú végzettségűek adott foglalkozás körében betöltött arányával határoztuk meg. Lehetséges azonban, hogy a felsőfok tömegesedésével egy egyetemi diplomás már azt is státusz-inkonzisztenciának éli meg, hogyha olyan állást kap, melyet akár 100 százalékban felsőfokú diplomások töltenek be, de ezek között sok a főiskolai végzettségű és viszonylag kevés az egyetemi végzettségű.

Ez alkalommal 90-es évek végi adatbázisunkban minden FEOR számhoz egy 0 és 1 közötti számot rendeltünk hozzá, mely azt mutatja, hogy az adott foglalkozáshoz tartozók körében a teljes népességben mekkora arányban találunk *egyetemi* diplomásokat. Az orvosok mellé tehát – akárcsak az előző számításnál – most is 1-es érték került, de az előző számításban szintén az élcsapathoz tartozó közegészségügyi felügyelők (1. táblázat) mellé már csak 0,15-ös érték, jól kifejezve, hogy egy fiatal

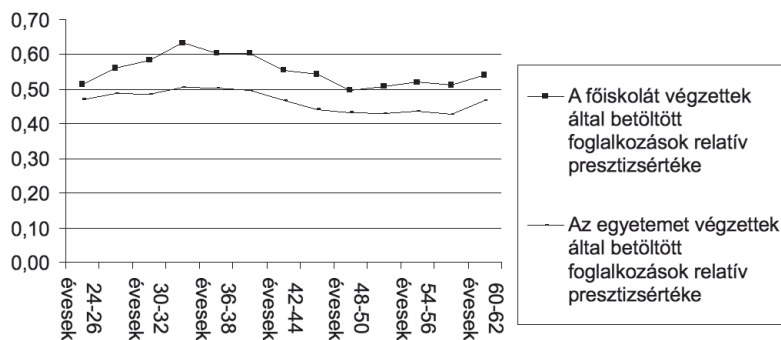

medikus egy ilyen foglalkozásban túlképzettnek számítana. Ez a mutató jobban rétegezi a népességet. Nem csoda, hiszen a népességnek mindössze 0,36 százaléka dolgozik olyan munkakörben, ahol mindenki egyetemi diplomás, 0,75 százaléka olyanban, ahol az emberek 90 százaléka, 1,13 százaléka olyanban, ahol 80 százaléka volt egyetemi diplomás, s 2,49 százaléka olyanban, ahol 50 százaléknál több volt egyetemi diplomás. (Ha nem az átlagokkal akarnánk számolni, azt is mondhatnánk, hogy ha valaki – egyetemi diplomásként – olyan állást kap, amelynek a betöltői nagyobb részben nem egyetemi diplomások, akkor ő nagy valószínűséggel fogja túlképzettnek tekinteni magát.)

Míg az előző számítási módnál azt láthattuk, hogy a főiskolai diplomások minden korcsoportnál alacsonyabb presztízstértékű állást tölthetnek be, mint egyetemet végzett nemzedéktársaik, most arról szerezhetünk benyomást, hogy az egyetemi diplomások – relatíve – inkább vannak olyan állásokban, melyekre nem jellemző az egyetemi diploma, mint a főiskolai diplomások olyanokban, amelyekhez nem jellemző a főiskolai diploma. (Ez mutatkozik meg abban, hogy az egyetemi diplomások foglalkozásait jellemző görbe minden korcsoportban a főiskolai diplomásokat jellemző görbe alatt marad.)

Az előző számítási módnál a fiatal egyetemi diplomások hátránya a középkorúakhoz képest csekély volt. *Most világossá válik, hogy az egyetemi diplomások a 34. életévük környékén töltik be a legmagasabb presztízzsel rendelkező állásokat. Azaz a legfiatalabbak elsősorban a közvetlen előtűk járókhoz képest vannak hátrányban. Fontos tudnunk, hogy nemcsak a 30-nál fiatalabbak, hanem az ennél idősebbek is átlagosan alacsonyabb presztízssű állásokat töltenek be, mi több a 48 felettiiek átlagosan alacsonyabb presztízssű állásokban vannak, mint a legfiatalabbak.*

3. ábra: A különböző magasabb végzettségű korcsoportok által betöltött foglalkozások relatív iskolázottsági értéke, 2000

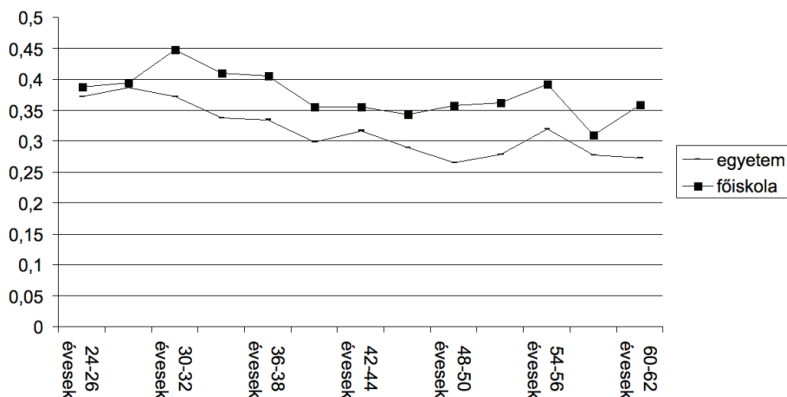

Forrás: <http://nagypetertibor.uni.hu/t/10109.xls>

Mind a főiskolát, mind az egyetemet végzettek körében ez a foglalkoztathatósági hátrány nem általában, azaz a teljes diplomás népességhez képest tapasztalható, *hanem csak a harmincas éveikben lévőkhez képest.* Ez azonban ugyanúgy vezethet egy hátrány érzékeléshez.

4. táblázat: A diplomások által betöltött foglalkozások relatív iskolázottsági-presztízs értéke, 2000

Korcsoport	A főiskolát végzettek által betöltött foglalkozások presztízserőértéke			Az egyetemet végzettek által betöltött foglalkozások presztízserőértéke		
	Átlag	A főiskolát végzettek száma	Szórás	Átlag	Az egyetemet végzettek száma	Szórás
21-23 éves	0,45	126	0,37	0,44	12	0,31
24-26 éves	0,51	370	0,37	0,47	114	0,32
27-29 éves	0,56	373	0,35	0,49	199	0,33
30-32 éves	0,58	404	0,35	0,48	163	0,35
33-35 éves	0,63	356	0,34	0,51	168	0,34
36-38 éves	0,60	367	0,35	0,50	169	0,34
39-41 éves	0,60	416	0,34	0,50	175	0,35
42-44 éves	0,56	392	0,34	0,47	195	0,34
45-47 éves	0,54	483	0,34	0,44	246	0,33
48-50 éves	0,50	429	0,34	0,43	212	0,32
51-53 éves	0,51	405	0,34	0,43	250	0,31
54-56 éves	0,52	390	0,33	0,44	270	0,31
57-59 éves	0,51	371	0,34	0,43	246	0,30
60-62 éves	0,54	188	0,32	0,47	119	0,31
63-65 éves	0,56	134	0,33	0,45	106	0,30
66-68 éves	0,56	116	0,34	0,44	112	0,29
69-71 éves	0,60	123	0,32	0,47	121	0,31
72-74 éves	0,57	110	0,32	0,47	79	0,30
75-77 éves	0,55	64	0,32	0,42	63	0,30
78-80 éves	0,61	53	0,34	0,47	36	0,34
81-83 éves	0,60	26	0,37	0,41	29	0,26
84-86 éves	0,65	20	0,32	0,38	19	0,34

 Forrás: <http://nagypetertibor.uni.hu/t/10108.xls>
4. ábra: A különböző magasabb végzettségű korcsoportok által betöltött foglalkozások relatív iskolázottsági értéke, 1970

 Forrás: <http://nagypetertibor.uni.hu/t/10112.xls>

Ugyanezt a vizsgálatot az 1970-es népességre elvégezve kiderül, hogy a fiatal egyetemi diplomások az akkor idősebbekhez képest lényegesen jobb helyzetben voltak, mint a 30 évvel későbbi huszonévesek, s az akkori 30-asok sincsenek előnyben. Ez a vizsgálat is azt mutatja tehát, hogy a harminc esztendő alatt romlott a huszonéves egyetemi diplomások pozíciója – elveszett az az előnyük, ami az idősebbekhez képest megvolt.

Életút vizsgálat – idősor nélkül

Még finomabb eredményeket emelhetünk ki olyan adatbázisokból, melyek megkérdezik úgy a diploma utáni első, mind a későbbi pozíciót. Sajnos itt idősoros vizsgálatot nem tudtunk végezni, pusztán egy 1983-as mobilitás vizsgálatból¹⁵ tudtunk érdekes eredményeket leszűrni. Először is a legutolsó foglalkozás alapján erre a 32301 esetes adatbázisra nézve is megalkottuk az egyes foglalkozások presztízsrangsorát (az egyes foglalkozásokban egyetemet végzettek arányát), majd ezt a számot az utolsó foglalkozás alapján hozzárendeltük az egyes foglalkozásokhoz. Utána megállapítottuk, hogy az egyes mintatagok mely évben szereztek egyetemi diplomát, majd azt, hogy az egyetemi diplomát szerzett 1007 személynek mi volt a diploma utáni első foglalkozása. Ehhez a foglalkozáshoz is hozzárendeltük az előbb megállapított rangsort. Kiderült, hogy az egyetemi diplomás emberek 9 százaléka 0,30 ponttal vagy annál többel esett vissza, további 9 százalék ennél kevesebbel esett vissza első foglalkozásához képest. Az egyetemi diplomások 60 százalékát jellemezte, hogy első és utolsó foglalkozása között nem mozdult el a foglalkozási ranglétrán. További 11,2 százalék 0 és 0,3 pont között lépett feljebb, 11,2 százalék pedig ennél többel. Összességében tehát a diplomások életpályán belüli mobilitása 22,3 százalékban felfelé és 18,1 százalékban lefelé irányult.

A felfelé irányuló mobilitás némiképp inkább jellemezte a nőket, mint a férfiakat. Diplomátípus szerint leginkább a tudományos és közgazdasági irányú diplomák birtokosait jellemezte az életpályán belüli felfelé irányuló mobilitás, a műszakiakat pedig a lefelé irányuló: ott és akkor még arról lehetett szó, hogy a műszaki diplomások egy része pár éves szellemi pálya után kisiparosnak állt, pénzkeresési megfontolásokból.

Az életpályán belüli felfelé irányuló mobilitás igen erősen összefügg a diplomások apjának és nagyapjának iskolai végzettségével, mégpedig úgy, hogy minél magasabb a nagyapa iskolai végzettsége, annál magasabb az egyetemi diplomások által betöltött jelenlegi (1983-as) foglalkozás presztízskértéke, viszont annál kisebb az első foglalkozás és az utolsó foglalkozás közötti presztízskülönbség! Azaz az egyetemi diplomások annál inkább el tudtak helyezkedni már egyetem után számukra adekvát állásokba (ahonnan később sem volt „indokolt” feljebb lépni) minél inkább rendelkeztek olyan kapcsolati tőkékkel, melyek az iskolázott családból jött fiatalok sajátja.

¹⁵ Társadalomkutatási Informatikai Egyesülés – *TDATA-A39: Társadalmi mobilitás Magyarországon 1983.*
Kutatásvezető: Kulcsár, Rózsa Központi Statisztikai Hivatal Társadalomstatistikai Főosztály.

Továbbfejlesztési irányok

A rendelkezésünkre álló adatbázisok, ha nagyobb terjedelemben állna most rendelkezésünkre, további lehetőségeket kínálnának: az 1983-as életút vizsgálat részlegesen összevethető lenne az 1973-assal, illetve a mutatókat tovább lehetne specifikálni azzal, hogy az egyes korcsporthoz külön számítanánk ki a foglalkozások értékét, és azt használnánk fel a korcsoporthoz tartozó diplomások által ténylegesen betöltött foglalkozások átlagértékének összehasonlításához. Ez oldaná meg azt az összehasonlíthatósági problémát, hogy míg egyes foglalkozásokhoz ötven évvel ezelőtt még csekélyebb végzettségi/szakképzettségi követelmények és szociológiai realitások tartoznak, addig más foglalkozások képzettségi követelményei és realitásai már évtizedekkel ezelőtt elérték a jelenlegi helyzetüket.

Használatba vonhatnánk az 1990-es, illetve 1980-as népszámlálást.

A jövőbeni elemzéseknél óhatatlanul figyelembe kell venni azt, hogy magának a mérőeszköznek a relatív súlya is változik. A foglalkozások minősítésénél az iskolázottság fontossága a jövedelemhez képest ugyanis az elmúlt ötven évben nyilvánvalóan csökkent. Csak hogy nemcsak az egyes foglalkozásokkal elérhető jövedelem „fontossága” különbözik az egyes történelmi időszakokban, de relatív nagysága is, sőt annak szubjektív percepciója (a róla való társadalmi tudás) is, nem beszélve arról, hogy a különböző foglalkozásokkal járó várható presztízs és kapcsolati tőke az egyes történelmi időszakokban eltérő mértékben és módon váltható át anyagi javakká (lakáskiutalássá, pult alóli árukká, privatizációs előnyökké, közbeszerzési megrendeléssé stb.)

Már az eddigi elemzések is azt mutatják, hogy ha egy – saját adatfelvétellel induló – alumni-bázisú kutatás magyarázatokat keres majd arra, hogy a friss egyetemi diplomások foglalkoztatásával miért vannak „gondok”, illetve meg akarja határozni, hogy pontosan kinek vannak gondjai, akkor az egyszerű munkaerő-piaci számításoknál sokkal komplexebb szociológiai összefüggésekre is gyanakodnia kell majd.

NAGY PÉTER TIBOR

IRODALOM

- A befejezett felsőfokú végzettséggel rendelkezők legfőbb jellemzői (1984). In: *1980. évi népszámlálás 36. kötet*. Budapest.
- AKSZENTIEVICS GYÖRGY (1972) A vidéki értelmiség helyzete. Egy vizsgálat ismertetése. *Szociológia*, No. 2. pp. 304–307.
- ANDICS JENŐ (1979) Gazdasági vezetői típusok és vezetői magatartások. *Szociológia*, No. 4. pp. 363–381.
- ANGELUSZ, BALOGH, KÖRMENDI, LÉDERER & SZÉKELYI (1977) Adalékok a jogászság szakmai mobilitásához. *Szociológia*, No. 4. pp. 457–486.
- ANGELUSZ RÓBERT (1986) A közigazdászok kereseti viszonyairól. *Szociológia*, No. 3–4. pp. 241–260.
- BALÁZS JÁNOS & LENGYEL GYÖRGY (1983) Fialat közigazdászok a gazdasági szervezetben. *Szociológia*, No. 4. pp. 375–387.
- BÁNLAKY PÁL, SOLYMOSI ZSUZSA & KÉRÉSZ GYULÁNÉ (1975) Orvosok az orvosi munkaterületekről. *Szociológia*, No. 4. pp. 512–533.
- BÉKÉS FERENC (1986) Színészek és újságírók. *Statistikai Szemle*, No. 4.
- BERDE ÉVA (2005) A pályakezdő diplomások munkanélkülisége. *Statistikai Szemle*, No. 12.

- BÓDAY PÁL (1986) Vállalati felső vezetői életutak nemzetközi összehasonlításban. *Szociológia*, No. 3–4. pp. 543–558.
- CSÁKÓ MIHÁLY & LISKÓ ILONA (1978) Szakmunkásképzés és társadalmi mobilitás. *Valóság*, No. 3.
- KOMKA NORBERT (ed) (2004) *Diplomás munkanélküliség a fővárosban*. Szakmai konferencia 2004. június. Budapest, Fővárosi Esélyegyenlőség Módszertani Iroda.
- FELEKY GÁBOR (1988) A „fehérgallérosok” szociológiai kutatásának történetéhez. *Szociológia*, No. 4. pp. 433–453.
- GALASI PÉTER (2002) Fiatal diplomások a munkaerőpiacon a tömegesedés időszakában. *Educatio*, No. 2. pp. 227–236.
- HÁBER JUDIT (1975) Pályát elhagyó pedagógusok. *Szociológia*, No. 4. pp. 553–565.
- HRUBOS ILDIKÓ (1987) A közgazdasági jellegű diplomások foglalkoztatottsági jellemzői. *Statistikai Szemle*, No. 1.
- HUSZÁR TIBOR (ed) (1986) *A magyar értelmiség a nyolcvanas években*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- HUSZÁR TIBOR (ed) (1978) *Értelmiségiek, diplomások, szellemi munkások*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- HUSZÁR TIBOR (1974) Research on the Intelligentsia and on Professional Groups. [Tanulmányok az értelmiségről és a szellemi foglalkozásúakról]. *Szociológia*, No. 5. pp. 24–28.
- KATONA TAMÁS (1975) Adatok és tények a diplomásokról. A Központi Statisztikai Hivatal kiadványai. *Szociológia*, No. 4. pp. 645–651.
- KEMÉNY ISTVÁN & KOZÁK GYULA (eds) (é. n.) *Csepel munkásai*. Budapest, Társadalomtudományi Intézet.
- KEMÉNY ISTVÁN & KOZÁK GYULA (eds) (é. n.) *Pest megye munkásai*. Budapest, Társadalomtudományi Intézet.
- KEPECS JÓZSEF & KLINGER ANDRÁS (1975) A felsőfokú végzettségűek demográfiai adatai. *Szociológia*, No. 4. pp. 611–623.
- KERTESI GÁBOR & KÖLLŐ JÁNOS (2006) Felsőoktatási expanzió, „diplomás munkanélküliség” és a diplomák piaci értéke. *Közgazdasági Szemle*, No. 3. pp. 201–225.
- KOLOS TAMÁS (1987) A státusinkonzisztencia mérése. *Szociológia*, No. 1. pp. 1–20.
- KULCSÁR RÓZSA (1990) A társadalmi-foglalkozási csoportok sorrendje a presztízshierarchiában. *Statistikai Szemle*, No. 6.
- MOLNÁRNÉ VENYIGE JÚLIA (1980) Diplomások Magyarországon. *Statistikai Szemle*.
- SOLYMOSI ZSUZSA & SZÉKELYI MÁRIA (1987) Életút és származás. Műszaki értelmiség. *Szociológia*, No. 4. pp. 457–468.
- SZŰCS ZOLTÁN (1986) A diplomások foglalkozási és képzettségi struktúrája közötti eltérések okai. *Statistikai Szemle*, No. 12.
- TREIMAN, DONALD J. (1998) A foglalkozások presztízisének elmélete. In: RÓBERT PÉTER (ed) *A társadalmi mobilitás*. Budapest, Új Mandátum.
- VARGA ATTILA (2006) A diplomások munkával való elégedettségének néhány kérdéséről. In: UTASI ÁGNES (ed) *A szubjektív életminőség forrásai. Biztonság és kapcsolatok*. Budapest, MTA PTI. pp. 75–95.